

Modern Osmanlı Bahriyesinde Tedârik Sözleşmeleri

Funda Songur* - Cafer Çiftci**

Giriş

Buharlı makinelerin gemilere entegre edilmesiyle başlayan modern donanmalar çağı, özellikle Birinci Dünya Savaşı'na kadar birçok değişimin yaşandığı bir döneme sahne oldu. 1807 yılında Robert Fulton'un ilk ticari başarıyla gerçekleştirdiği buharlı makinanın gemiye montajı sonrasında ve özellikle Kırım Harbi ile gemi donanım ve inşaa sistemlerinde büyük dönüşüm sürecine girildi.¹ Bu süreç baş döndürücü bir hızla sürekli bir şekilde devam etti.

Osmanlı Bahriyesi de benzer dönüşüme tâbi olmuş ve özellikle Sultan Abdülaziz devrinden itibaren modern sistemlere sahip gemiler Osmanlı donanmasında görev almaya başlamıştır. Modernleşen deniz kuvvetleri, yelkenli gemiler döneminden farklı gereksinimler taşıyan yüzer ve dalar unsurları içerisinde barındırıyordu. Bu nedenle bahriye sisteminde lojistik ihtiyaçlar büyük ölçüde önceki dönemlere benzer görünse de modern donanmalar çağında en önemli ihtiyaçlar sayılabilecek kömür, bakım-onarım faaliyetleri, yedek parça ihtiyaçları, silah sistemleri ve mühimmat ile tüm malzemelerin korunacağı depo ve ambarların inşası, hiç olmadığı kadar önem kazandı. Osmanlı bahriye lojistiği sistemi içerisinde Bahriye Nezareti

* Dr. Öğr. Üyesi, Piri Reis Üniversitesi, Denizcilik Meslek Yüksekokulu, Lojistik Programı, İstanbul/TÜRKİYE, songurfunda@gmail.com

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Bursa/TÜRKİYE, cafer1@uludag.edu.tr

1 Daniel R. Headrick, *Power over Peoples: Technology, Environments, and Western Imperialism, 1400 to the Present*, The Princeton University Press, New Jersey 2010, s. 178; Kemal Arı, "Yelkenliden Buharlıya Geçiş", *Türk Denizcilik Tarihi 2: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar*, ed. Zeki ve Lütfü Sancar, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 139-140; Jan M. Dirkwager, "Fulton, Robert (1765-1815)", trans. by Alexa Nieschlag, *The Oxford Encyclopedia of Maritime History*, ed. John B. Hattendorf, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 72.

kurumları ihtiyaç duyduğu malzeme ve eşya için her ne kadar kendi fabrika, mağaza ve atölyelerinde inşa ve imalat işlerini sürdürseler de büyük ölçüde müteahhitlere bağımlı kaldılar. Yerli ve yabancı müteahhitlerle yapılan satın alma anlaşmaları, modernleşen Osmanlı donanmasının muhtelif ihtiyaçlarını karşılamak üzere bahriye sistemi içinde önemli bir yer tutmaya başladı.²

Bu çalışmada, modernleşen Osmanlı bahriye teşkilatı içerisinde lojistik ihtiyaçların temini için takip edilen tedarik yöntem ve sözleşmeleri özellikle Bahriye Nezareti dönemini kapsamak üzere incelemeye alınmıştır. Bahriyenin teşkilat yapısını ilgilendiren ihtiyaçların belirlenmesi, buna göre ihtiyaçların hariçten tedarik edilmesi ya da dahilde üretimi, sonrasında gerçekleştirilen nakliye ve dağıtım işlemleri ile son olarak ikmal noktasında tüketimin kontrol altında tutulması için depolanmasını kapsayan yönetim aşamalarının belirli bir kısmında, tedarikçiler ya da diğer bir ifadeyle müteahhitler kullanıldı. Böylece yerli ve yabancı müteahhitlerle sürdürülen ilişkiler modern Osmanlı bahriyesinde görece önemli bir konuma gelmiş oldu.

Bahsi geçen ikili ilişkiler sözleşmelerle düzenlenirken birtakım sorunlar da yaşanmaktaydı. Bu çalışmada bahriye için gerekli ikmal malzemelerinin satın alımları sırasında Bahriye Nezareti ile tedarikçiler arasında yapılan bu sözleşmelerin nasıl bir süreçle başlatıldığı, hangi işlemlerle devam ettirildiği ve ne tür sorunlarla karşılaştığı örneklerle ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Modern Osmanlı bahriye lojistiğinin önemli bir yönü olan tedarik sözleşmeleri örneklerinde de görüleceği üzere sözleşmelerde belirli bir yöntem izlendiğinden Osmanlı Nezaretinin kurumlarına bir sözleşme anlayışı yerleştiği ifade edilebilir. Fakat dönemin en büyük problemlerinden biri olan devletin mali zayıflığı, bahriye sözleşmelerinin yönetimine de sirayet etmiş, sözleşmelerin devamını tehlikeye sokacak bir kısır döngü yaratmıştı.

Tedarik Yöntem ve Süreçleri

Tedarik süreçleri hizmet veya malzeme ihtiyaçlarının birimler tarafından tespitiyle birlikte başladığından ilk iş temin yöntemlerinin belirlenmesi idi. Bu aşamada müteahhitler aracılığıyla doğrudan satın alma ya da bahriye birimlerinin kendi imkânlarıyla üretim yapması olarak iki ayrı yöntem söz konusu olabilmekteydi. İkmal malzemelerinden zahire ve mühimmat, kesintisiz ihtiyaçlardan olduğu için düzenli bir tedarik sürecine sahipken harita ve makina parçaları gibi bazı malzeme ve eşyalar ihtiyaç doğduğunda tedarik

2 Funda Songur, *Osmanlı Bahriyesinde Lojistik-İmkânlar, Kabiliyetler ve Üslerin Durumu (1867-1914)*, Timaş Akademi, İstanbul 2022, s. 242-243.

edilmekteydi. Osmanlı bahriyesinin de dâhil olduğu modern donanmaların kendi fabrikaları, tersaneleri, mağaza ve depoları, havuzları, okulları, üsleri, limanları vardı ve bu tesislerde farklı seviyelerde üretim ve stoklama imkânı bulunmakta olduğundan bu birimler tarafından gerçekleştirilen üretim, dâhilde üretimi ifade etmekteydi. Bu yöntem seçildiğinde dahi hammadde tedariki için dış kaynak ihtiyacı doğabileceğinden müteahhit anlaşmaları söz konusu olabilmekteydi. Yöntemlerden bir diğeri olan doğrudan satın alma ise müteahhitler vasıtasıyla gerçekleştirilir; ihtiyaçlar ya dâhilde üretim yapılmadan ya da mevcut üretime ek olarak dışarıdan da temin edilmiş olurdu.³

Diğer taraftan bahsi geçen Osmanlı bahriyesine ait bu tesislerin her biri Bahriye Nezaretinin bir parçasını ifade etmekle birlikte her birinin tedarik edilmesi gereken ihtiyaçları söz konusu olduğundan⁴ tedarik sözleşmeleri oldukça kapsamlı bir konudur. Bu tesislerin her biri örneğin yalnızca gemilerin tedarik sistemi ya da yalnızca tersanelerin tedarik sistemi ayrı ayrı araştırma konusu olabilecek özelliklere sahiptir. Ancak bu inceleme tedarik sözleşmelerine genel bir çerçeveden bakmakta ve nezaret genelinde makro örneklendirmeler sunmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi lojistik ihtiyaçlar genel olarak dâhilden denilebilecek iç kaynaklar ve hariçten denilebilecek dış kaynaklar yöntemleriyle tedarik edilirdi. İç kaynaklar için; kurumun kendi imkânlarıyla üretimi, tedarikin diğer kurumlardan sağlanması veya Osmanlı tebaasından gerçekleştirilen bağışlar aracılığı gibi tedarik yöntemleri sayılabilir. Dış kaynaklara bakıldığında ise ihtiyaçların yerli ve yabancı müteahhitler üzerinden tedarik edilmesi gibi yöntemlerle karşılaşılır.

Bu çalışma tedarik sözleşmelerini odak noktası olarak aldığından, dâhilde tedarik kaynaklarına kısıtlı bir şekilde değinilmiştir. Özellikle belirtmek gerekir ki 1880'li yıllar itibarıyla Tersâne-i Âmirede bulunan tesisler onarıma alınmış, bazı fabrikalar yeniden inşa edilmiş⁵, bu fabrikalar için yurt dışından ustalar ve yeni tezgâhlar getirilmiş ve dâhilde üretim imkânlarını iyileştirme çabalarına gidilmiştir. Bu anlamda top dökümü, tüfek, vida, çivi,

3 Songur, *age.*, s. 166, 167.

4 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 172/86, 30 Haziran 1893.

5 BOA., Şura-yı Devlet (ŞD.), 8/7, 11 Kasım 1893; Eski Deniz Tarihi Arşivi (DTA), Şura-yı Bahriye, 319/162A, 2 Aralık 1888.

fışek, boya, boru, yelken ve halat gibi imalatlar devam ettirilmiştir. Her ne kadar üretim sistemleri iyileştirilmeye çalışılsa da tersane fabrikalarının iyi olmayan yönetimi yeterli miktarda üretimin ortaya çıkmasını engellemiştir.⁶ Tersâne-i Âmire fabrikalarında üretim çabası devam ettirilmeye çalışıldıysa da hariçten tedarik azalmamış ve bu nedenle müteahhitlerle yapılan tedarike sözleşmeleri süreklilik arz etmiştir.

Hariçten satın alma yöntemiyle gerçekleştirilen tedarik adımlarının işleyişi, imzalanan mukaveleler kapsamında belirlenen yazılı teknik özellikler ve/veya ilgili komisyonlarca saklanan malzeme numuneleri ya da her ikisiyle birlikte gerçekleşirdi. Dolayısıyla zahire, su, kömür, mühimmat gibi ikmal malzemeleri, bakım ve onarım faaliyetleri, gemiler ve ambarlar başta olmak üzere inşa ve üretim faaliyetleri için söz konusu olan ihtiyaçların teknik detayları mukavelelerde belirlenmiş olurdu. İlgili daire ve şubeler ile yetkili birey ve birimlerin talep ettiği özellikleri de içeren bu teknik detaylar, bir tarafta temin edilecek malzemelerin ya da hizmetlerin özelliklerini belirlerken diğer tarafta nasıl temin edileceğine ilişkin yöntemi de belirlemekteydi. İhtiyaçların teknik özelliklerinin belirlenmesi ve tedarik sürecinin belirli bir usulle idare edilmesi modernleşmenin bir gereği iken, modernleşmenin başladığı dönemlerde gelişen teknoloji nedeniyle de zorunluymuştu.

Bahsi geçen yöntemlerle temin edilen tüm malzeme ve eşyalar, merkez ve taşra tersanelerinde bulunan ambarlarda veya gemilerde stoklanabilirdi. Tersâne-i Âmirede bulunan erzak, elbise ve gayrı mamul ambarları, başta gelen merkezi ambarlardandı. İstanbul'dan seyre çıkan her gemi lojistik ihtiyaçlarını Tersâne-i Âmirede bulunan bu ve benzeri ambarlardan temin edip hareket ettiği için merkez ambarlarının yeterli seviyede malzemeyle dolu olması önemliydi. Ayrıca taşrada bulunan yüzer unsurlar ile tesisler de bu ambarlardan gönderilen malzemeler ile belirli bir kapasiteye ulaştırılıyordu⁷.

Mukaveleler kapsamında müteahhitlerden ambarlara ulaştırılan her türlü malzeme, muayene komisyonu tarafından önce kontrol edilir ardından ambar memurları tarafından takip edilir ve ambara alınır. Ambarların düzenini kontrol altında tutan ve kayıt görevini yerine getiren ambar memurları zaman zaman denetlenmekteydi. Ambar memurlarının sayılarının sürekli değiştiği bahriye salnamelerinde görülmekteydi.

6 Emin Yüce, *Abdülhamid Donanmasında Bir Babriyeli: Donanma Zabiti Emin Yüce'nin Hatıraları*, ed. Filiz Dıgıroğlu vd., Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 109.

7 Songur, *age.*, s. 181, 187, 240.

Salnamelere göre Tersâne-i Âmirede bulunan ambarlardan; zahire ambarı, mamul ambarı, elbise ambarı, mühimmat ambarı ve gayrı mamul ambarı en önemli ambarların başında gelmekteydi. Bu ambarlardan biri olan elbise ambarında görevli memurlar, Bahriye subay ve erlerinin yazlık ve kışlık kıyafetleriyle ayakkabılarının Bahriye Meclisi tarafından onaylanan sayılara göre üretilmesinin takibinden ve ambarlara alınmasından sorumluydu.⁸

Tersâne-i Âmirede bulunan dikimevi elbise üretimi için önemli bir nokta olmasına rağmen müteahhitlerle sözleşme yapılması suretiyle hariçten tedarik yöntemi varlığını korudu. Gerek fanila ve fes gibi nihai ürün gerekse pantolonluk, gömleklik, astarlık, çuka gibi hammadde olan kumaş ihtiyacı bu şekilde çözülmeye çalışıldı.⁹ Önemli müteahhitlerden terzi Nikola, bahriye tarafından talep edilen elbiseler hakkında teklif verirken fiyatları birim başı olarak vermiş ve kıyafetlerin kumaş bilgilerini belirtmişti. 1876 yılında Nikola tarafından imal edilecek elbiselerin her biri için kendisine elbise ambarından nelerin teslim edileceği ve müteahhidin kendisinin hangi ham maddeleri sağlayarak üretim yapacağı özellikle belirtilmişti.¹⁰ Elbiselerin teslim tarihi, kalite hususunda değerlendirmeler, muayene komisyonu ile elbise memurlarının görevleri, onaylanmamış ürünlerin nasıl iade edileceği ve yenilerinin nasıl temin edileceği gibi unsurlar netleştirilerek sözleşme hazırlanmıştı. Sözleşme, bu çalışmada bahsi geçen genel sözleşme kurallarına uygun olarak hazırlanmış ve mali takip için bahriye muhasebesine havale edilmişti.

Bahriyeye ait zahirenin istiflendiği zahire ambarında görevli memurlar için onaylanmış bir görev talimatına göre memurlar ambarın düzen ve temizliğinden, malzemelerin yerleşiminden, ambarın nemden korunmuş olarak gıda korumaya uygun tutulmasından mesuldü.¹¹ Aynı talimatnamede görüldüğü üzere, ambar memurları düzen ve işleyişten sorumluyken ayrıca kurulan muayene komisyonları da sözleşmelere istinaden malzemelerin yeterli teknik özelliklere sahip olup olmadığına karar verecek teknik kontrolde görevliydi. Sözleşmelere uymayan bir eşyanın alındığı ortaya çıkarsa bu işlemde hem muayene memuru hem ambar memuru birlikte sorumlu tutulurdu.

8 *Bahriye Nizamnamesi (1849)*, çev. Sabahattin Öksüz, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, Ankara 1996, s. 44.

9 DTA., Muhasebe, 636/38,41,43, 13 Mart 1877.

10 DTA., Muhasebe, 681/10, 16 Şubat 1880.

11 DTA., Muhasebe, 826/4, 4 Şubat 1884.

Muayene komisyonlarının yanında tedarik sürecinde çeşitli görevlere sahip başka komisyonların da kurulduğu görülmektedir. Bahriye Salnamelerinde görülebilen bu komisyonlardan biri Tevzî'-i Muayyenât Komisyonuydu. Bu komisyon, taşrada ve gemilerde görevli personel için et ve ekmek tedarik eden müteahhitlere ait hesapları aylık olarak incelemekteydi. Komisyonun oluşturulması ve görevli personelin belirlenmesi Şûrâ-yı Bahriye tarafından tamamlanırdı.¹²

Satın alma faaliyetleri ile ilgilenen komisyonlardan bir diğeri mübâyaa komisyonudur. Savaş gemileri, cephane ve silah başta olmak üzere çeşitli ikmal malzemelerinin satın alınmasıyla ilgilenen bu komisyonun bir reisi ve beş azası bulunurdu. Ayrıca bahriye levazım dairelerinde kurulan çeşitli komisyonlar satın alma faaliyetlerini yürütmeye devam etti.¹³

Tedarik süreçlerine bakıldığında Bahriye Nezaretinin kurulmasıyla birlikte satın alım süreçleri üzerinde müteahhidin vereceği teminatlar ve tedarik görevinin tamamlanmasına ilişkin usullerin belirlenmesi başta olmak üzere birtakım değişiklikler yaşandığı görülür.¹⁴ Bu değişimi ifade eden belgelerden özellikle 1869 yılına ait bir layiha dikkat çekicidir.¹⁵ Zira dahilden ve hariçten gerçekleştirilecek satın almalar hakkında bilgi veren bu belge, bu çalışmanın konusu kapsamında dikkate değer öğeler taşımaktadır. Tedarik sözleşmeleri, usulüne uygun olarak gerçekleştirilen ihaleyi kazanan müteahhitler ile imza altına alınır. Müteahhitlerden işin tamamlanacağına ilişkin teminat özellikle talep edilirdi. Üretim boyunca ve üretilenlerin bahriyeye teslimatı sırasında yapılan kontrol muayenesinde sipariş edilen malzeme veya eşyanın numunesi kullanılırdı. Bu durum genel kural olsa da Avrupa'dan alınan eşya ve malzemeler genelde madenden üretilen malzemeler olduğundan numune kullanma her zaman mümkün olmayacağından bir zorunluluk teşkil etmeyebilirdi. Yine de bazı yurt dışı alımlarında dahilden veya hariçten numune tedarik edilip teslimat sırasında yapılan kontrol muayenelerinde kullanıldığı olurdu. Tüm siparişlerin kendi numuneleri, satın alınan miktarların tamamının merkez veya taşra ambarlarına teslim edilmesine kadar muhafaza edilmekteydi. Tedarik yöntem ve süreçleri hakkında buraya kadar verilen bilgiler sonrasında tedarik sözleşmelerinin oluşturulması ve sözleşme maddelerinin açılarak örneklendirilmesine geçilebilir.

12 DTA., Muhasebe, 826/3, 4 Şubat 1884.

13 BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 2625/196845, 19 Temmuz 1905.

14 DTA., Meclis-i Bahriye, 52A/19A, 20A, 21A, 22A, 12 Temmuz 1869.

15 DTA., Meclis-i Bahriye, 53B/31A, 6 Haziran 1869.

Tedarik Sözleşmeleri

Tedarik sözleşmelerin yazılması Bahriye Nezaretinde bulunan Hukuk Müşavirliği aracılığıyla olur, sözleşme şartlarının uygulanması sırasında arabuluculuk kurumu kullanılabilirdi.¹⁶ Ayrıca belirli bir meblağa kadar olan ivedi tedarik durumunda tedarik usullerinde esnekliğin söz konusu olabileceği görülmektedir. Satın alma, ihtiyaçların tedarik süreci ve sözleşme oluşturulması gibi hususlarda bir komisyon kurulması gerekirse çeşitli birimlerde çalışan subaylar kadar memurlar da görevlendirilerek bu komisyonlar oluşturulabilirdi. Gerekli görüldüğünde ise ek bir ödeme veya maaş ile görevlendirilen konusunda uzman sivil kişiler de sözleşmeyi yazacak komisyonlara dâhil edilebilirdi.¹⁷ Sözleşmelerin meydana getirilmesi ve teslim edilen malzemelerin kontrol edilmesi için oluşturulan bu komisyonlar görevleri sona erdiğinde dağıtılabılırdi.

Burada bahsi geçen tedarik yöntem ve süreçlerin örneklendirileceği tedarik sözleşmelerinden bazıları, tutulduğu ambara bağlı olarak çeşitli ikmal tedarikleri hakkında bilgi veren mübâyaa kontrat defterlerinde bulunmaktadır. 1880'li yılların başında Tersâne-i Âmirede bulunan ambarların mübâyaa kontrat kayıtlarını gösteren bir defter örnek olarak alındığında, bu müstakil defterin çeşitli ikmal malzemelerine ait satın alma işlemlerini içeren bir kayıt olduğu görülmektedir.¹⁸ Ambarlara alınan tıbbi malzemeler, gıda malzemeleri, kömür gibi ikmal malzemeleri yanında, Londra'dan satın alınan malzemeler, torpido ve istimbot satın alınmasına ilişkin örnekler de görülmektedir.

Bu defterde tespit edildiği üzere birimlerin belirlediği ihtiyaçlar, Şûrâ-yı Bahriyenin konuyla ilgili satın alım ilamı vermesiyle ihaleye açılır, ihale süresince müteahhit tekliflerinin toplanmasıyla devam ederdi. Tekliflerin içerisinden en doğru müteahhidin seçilmesiyle ilk aşama tamamlanır ve böylece sözleşme için en doğru müteahhit belirlenmiş olurdu. Hemen akabinde sözleşmeye konu malzemenin özellikleriyle birlikte teslimini ve ödeme koşullarını içeren mukavele hazırlanırdı. Tarafların imza edecekleri mukavele iki nüsha olarak hazırlanarak Şûrâ-yı Bahriyede tarafların ortak imzasına açılırdı. Sözleşmeler imzalandıktan sonra malzemenin teslimatı ve ödemeleri bu sözleşmeye uygun olarak devam ederdi.

16 Songur, *age.*, s. 98, 170.

17 BOA., Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ.), 183/59, 14 Nisan 1906.

18 DTA., Defterler, Muhasebe, 9968 Envanter Numaralı Mübâyaat Kontratı Defteri, 1885.

Sözleşmeye taraf olan müteahhitler, karşılıklı olarak kabul edilen ve muayene komisyonlarında ya da ambarlarda memurlar tarafından muhafaza edilen numunelere uygun olarak teslimatı gerçekleştirirdi. Anlaşıldığı kadarıyla numune müteahhit tarafından sağlanabildiği gibi Bahriye Nezareti tarafından da sağlanabilirdi fakat tarafların ortak onayıyla kabul edilirdi. Numune taraflar arasında münasip bulunduktan sonra, tedarik edilen malzemeler miktar ve zaman detayına uygun olarak teslim edilmeli, buna karşılık sözleşmedeki ödeme koşulları da yerine getirilmeliydi. Ödemelerin bazen tek seferde bazen taksitle yapılabildiği görülmüştür.

Malzeme teslimi sırasında görevli olan muayene komisyonu üyeleri ile ambar memurları teslimatların numuneye uygunluğunu gözetmekten mesuldü. Kontroller sırasında numuneye uygun düşmeyen teslimatlar varsa reddedilir ve en kısa zamanda doğru şekilde teslim edilmesi müteahhitten talep edilirdi. Numuneye uyum sağlayan tüm teslimatlar, gün ve miktarıyla birlikte sözleşme örneğinin bulunduğu defter sayfalarının ilgili köşesine kaydedilir, ağırlık hesapları sözleşme ağırlık birimine uygun olarak not altına alınarak sözleşme miktarının sağlanıp sağlanmadığı takip edilirdi.

Tedarik sözleşmelerinin maddelerinde tedarike konu malzeme ve eşyanın hem vergi hususu hem nakliye konusu belirlenirdi. Bazı tedarik sözleşmelerinde resimler ve ihtiyaç duyan birime teslimini içeren nakliye ücretleri müteahhide ait olurken bazılarında bahriye kurumlarına ait olurdu. Bazı tedarik sözleşmelerinde teslimat için doğrudan Tersâne-i Âmire depoları ya da taşra tersaneleri ile mevkilerde bulunan gemiler teslimat adresi olarak verilmekteydi. Böyle anlaşmalarda nakliye ile bağlantılı kanal ücretleri gibi ek masraflar da müteahhite yüklenebilmekteydi.

Farklı yöntemlerle tedarik edilen eşya ve malzemelerin depolara, ambarlara, taşra kurumlarına veya gemilere nakliye edilmesi işi tedarik sözleşmelerinde değişiklik gösterirdi. Bazı sözleşmelerde müteahhit sağladığı ikmal malzemesinin nakliyesini verdiği fiyat içerisinde, bazı sözleşmelerde ise ek bir ödemeyle gerçekleştirirdi. Bunun dışında Tersâne-i Âmire ambarlarında bulunan ikmal malzemelerinin ihtiyaç duyan birime nakliyesinin Bahriye Nezaretine ait harp gemileriyle, İdâre-i Mahsûsaya ait ticari gemilerle ya da bunların dışında kalan diğer gemilerle olmak üzere sevkiyat komisyonu tarafından organize edildiği görülmüştür.¹⁹ Fakat çalışmanın ilerleyen

19 DTA., Defterler, Şura-yı Bahriye, 2461 Envanter Numaralı Levâzım Dairesi İlam Müsvedde Defteri, 1899-1900, s. 14.

sayfalarında da açıklandığı üzere, bir ödeme sorunu ortaya çıktığında sözleşmeye konu malzeme ve eşyalar zamanında teslim edilmez çünkü nakliyesi zamanında gerçekleşmez veya yükü taşıyan bu gemiler limanlarda bekletilirdi.

Tedarik sözleşmelerinde sözleşme bedeli ve bu kapsamda ortaya çıkan masrafları içeren mali detaylar da verilirdi. Müteahhit ödemeleri bahriye hazinesinden yapılabildiği gibi doğrudan hazineden de yapılabildi.

Sözleşme metinlerinde teslimatın ya da ödemenin gecikmesi gibi tarafların ihmal ettiği doğrudan sorumlulukları hakkında da maddeler bulunmaktaydı. Müteahhit ihmallerine bakıldığında, malzeme ve eşyanın zamanında teslim edilmemesi bahriye kurumlarına ek bir protesto ve ihtarname göndermesine gerek duymadan zararlarını karşılatma hakkını verirdi. Bu gibi durumlarda Bahriye Nezareti eksik kalan miktarı başka bir müteahhitten satın alabileceğinden ya da üretimin muadil bir hammadde ile gerçekleştirilmesini isteyebileceğinden sözleşme sahibi ilk müteahhit, buradan doğan masrafları ödemekle mükellef olurdu. Sözleşmede bulunan bu maddenin esnetilmesi zaman zaman müteahhitler tarafından talep edilebilmekteydi. Örneğin 1912 yılında bahriye personelinin yazlık elbiselerini hazırlamakla yükümlü bir terzi müteahhidi, bu taahhüdünü yerine getirememişti. Elbiseleri yerli kirpas ile dikmesi gerekirken savaş nedeniyle bu kumaşı temin edemediğini belirtmiş ve buna karşılık imzaladığı sözleşmeye istinaden muadil kumaş temin etmesi gerekli görülmüştü. Müteahhit muadil kumaşlardan bulunması en muhtemel İngiliz kumaşı ile elbiseleri dikmesi durumunda bu pahalı değişimin onun iflas etmesine neden olacağını Bahriye Nezaretine özellikle bildirmişti.²⁰ İmzaladığı tedarik sözleşmesinin bir gereği olsa da bu kumaş değişiminin kendisini zor durumda bırakacağını özellikle bildiren ve bu konuda yardım isteyen müteahhit, sözleşmelerde bulunan muadil malzeme temininin tedarikçilere getirdiği yükün önemli bir örneğini teşkil etmektedir.

Merkez ve taşrada hizmet veren müteahhitler taraflarca imza altına alınan tedarik sözleşmelerinin imza alanında kullanabildiği özel mühürlere sahipti.²¹ Sözleşmeye ilişkin işlemlerde kullanılan ve belgelere basılan bu müteahhit mühürleri, bahriye muhasebecileri tarafından bilinmekteydi. Bilinen bu mühürler kaybolursa ve yerine yenisi yapılırsa, yeni mühür müteahhit tarafından bir kâğıt üzerine basılarak bahriyeye sunulurdu. Bu mühürler,

20 BOA., ŞD., 18/24, 26 Kasım 1912.

21 DTA., Islahat, 14/118, 24 Ağustos 1886.

bahriye kurumlarınca saklanır ve belge karşılaştırmalarında kullanılırdı.

İmzalanan tedarik sözleşmeleri, Şûrâ-yı Bahriye tarafından yazılan bir üst yazıyla Bahriye Nezaretine arz edilirdi. Onaylanmış olan sözleşmeler çeşitli işlemler için ayrıca Bahriye Nezaretinde görevli muayene komisyonu üyeleri ya da bahriye muhasebecileri gibi memurlara gönderilirdi.

Mübâyaat kontrat defterlerinin içerisinde bulunan sözleşmelere bakıldığında sözleşmelerle ilgili yukarıda ifade edilen genellemelere ek olarak bazı madde örnekleri de sunulabilir²². Satın almaya konu malzeme ve eşyanın adı ve teknik özellikleri genelde her sözleşmeye özgü olmakla birlikte diğer maddelerin birbirine benzer olduğunu söylemek mümkündür.²³

Tedarik sözleşmelerinin maddelerine ilişkin özellikler aşağıdaki yazımla belirtilebilir:

Birinci Bent	Sözleşmeye konu eşya ya da gıda malzemesinin teknik özelliği, teslimat detayları, teslimatların muayene komisyonu memurlarınca teftişi, varsa numune bilgisi ve bu numuneye uygun teslimat şartı ile aksi halde ürünlerin reddedileceği, uygun şartlara sahip olmayan ürünlerin nasıl tamamlanacağına ilişkin bilgi bulunmaktadır. Bu maddede ayrıca fiyatların bir yıl süre için sabitlenmeye çalışıldığı görülmektedir.
İkinci Bent	Sözleşmeye konu eşya ya da gıda malzemesinin ambar teslimine kadar resim, taşıma ve diğer giderlerinin kim tarafından ödeneceği bilgisi bulunmaktadır.
Üçüncü Bent	Sözleşmeye konu eşya ya da gıda malzemesinin ne kadar mal olduğu, bu hesaplamanın hangi hesaplama değeri üzerinden yapıldığı, sözleşme bedelinin ödeme şekli ve ödemeyi kimin yapacağı bu maddede belirlenmektedir.
Dördüncü Bent	Sözleşmeye konu eşya ya da gıda malzemesinin teslim sürelerine ya da numune özelliklerine uyulmadığında protesto ve ihtar süreçleri, eksik malzemenin piyasadan nasıl tamamlanacağı, olası fiyat farkı nedeniyle doğan bir zarar varsa bu zararın kime ait olacağı dördüncü maddede belirtilmektedir. Bu maddede sözleşme feshi hakkında da bilgi bulunmaktadır.

Sözleşmelerin son paragrafında metnin iki nüsha olarak hazırlandığı belirtilerek taraflar, imza tarihi ve yeri açıkça yazılır, imzalar atılırdı. Bir tarafta ilana istinaden toplanan tekliflerden seçilen müteahhit diğer tarafta

22 DTA., Defterler, Muhasebe, 9968 Envanter Numaralı Mübâyaat Kontratı Defteri, 1885.

23 Songur, *age.*, s. 173.

Bahriye Nezaretini temsil eden Şûrâ-yı Bahriye imza atan taraflar olurdu. Sözleşme maddelerinden başka mübâyaat kontratı defterlerinin sayfalarında ilama ilişkin duyurular, ihaleye katılanlar ve ihaleyi kazananlar, ihale detaylarını içeren mazbata ve müzekkire ile teslimat miktar ve tarihleri yazılırdı. Satın alım süreçlerinde ivedilik gerekli görüldüğünde belirli limitlerin altında bila-münakasa uygulamalar söz konusu olabildiğinden aciliyet taşıyan tedarik süreçleri burada anlatılan sözleşmeler nazarında değişiklik gösterebilmekteydi.²⁴

Sözleşme örneklerinden bir diğeri kömür tedariki üzerinden verilebilir. Açıkça ifade etmek gerekir ki kömür, modern donanmalar için en önemli ikmal malzemelerinden biriydi ve bu durum modernleşen Osmanlı bahriyesi için de geçerliydi. Özellikle Ereğli'de kömür üretiminin yetersiz kaldığı zamanlarda kömür ithalatı artan Osmanlı bahriyesinde²⁵ kömür satın alımını içeren pek çok tedarik sözleşmesi yapılmıştır. 1902 yılında yapılan tedârik sözleşmelerinden bir örnek incelendiğinde bu sözleşmede Kızıldeniz'de bulunan gemiler için Newcastle maden kömürü tedarik işleminin Leon ve Tatyos Ohannesyan tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.²⁶ Şûrâ-yı Bahriye tarafından yapılan bu sözleşmede kömürün cinsi, miktarı ve ücreti yazılmış ardından üç madde ile detaylandırılmıştır. Birinci maddede kömürün günlük üç yüz ton olarak Hudeyde ya da Kamaran'da doğrudan yardımcı gemi olan bir mavnaya teslim edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Böylece tüm masraflar, kanal geçiş ücreti ve sigorta giderleri müteahhide yüklenmiş, Tersâne-i Âmirenin yalnızca kömür resimlerini ödeyeceği belirtilmiştir. İkinci maddeye bakıldığında ödeme şartları hakkında detaylı bilgi verildiği görülmektedir. Üçüncü ve son maddede ise kömürün en kısa süre içerisinde ilgili mahale tesliminin gereği üzerinde durulmuştur. Bahsi geçen sözleşme tüm diğer sözleşmelerde olduğu gibi iki nüsha halinde tanzim edilerek taraflarca Şûrâ-yı Bahriye nazarında imzalanmıştır.

Ereğli'den sağlanan fakat nakliyesi bir müteahhit tarafından gerçekleştirilen bir başka kömür alımına ilişkin işleme bakıldığında ise bu işlemin Ereğli kömürünün nakliye hizmetine ilişkin bir hizmet sözleşmesi özelliği taşıdığı ifade edilebilir. Bu belgede Ereğli kömür madenlerinden toptan bir şekilde teslim alınan kömürün hangi miktarlarda ve hangi limanlara bırakılacağı

24 BOA., BEO., 3994/299550, 27 Ocak 1912; 4013/300934, 10 Mart 1912.

25 Ali İhsan Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi-2, Kırıl Matbaası, İstanbul 1986, s. 20.

26 DTA., Ön Tasnif, 30/419-2371, 19 Eylül 1902.

açık açık yazılmış olup taşıma ücreti hakkında detaylı hesaplamalar yapılmıştır.²⁷ Dolayısıyla, kömürün kendisinin satın alınmasına ilişkin tedarik sözleşmeleri kadar kömürün taşımacılığı ile ilgili nakliye hizmeti sözleşmelerine ya da buna ilişkin belgelere de ulaşmak mümkündür.

Burada bahsi geçen tedarik yöntemleri dışında merkeze bağımlı kalmadan ama çoğu zaman merkez yönetimin onayıyla taşrada müstakil tedarik sözleşmeleri de yapılmaktaydı. Örneğin 1874 senesinde Basra'da bulunan bahriye askerlerinin nân-ı aziz, soğan, erz, güşt, şeker gibi altı aylık tayinat ve erzakları ile kömür ve odun ihtiyaçlarını içeren ihtiyaç listesi için yerli bir müteahhitten bir fiyat teklifi alınarak onay için Bahriye Nezaretine gönderilmişti.²⁸ Taşrada bulunan gemiler ayrıca gemide oluşturulan tekil komisyonlar vasıtasıyla da su ve gıda ihtiyaçlarını mahalli olanaklarla rayiç bedelleri kabul eden müteahhitlerden doğrudan temin edebiliyorlardı.²⁹ Genel satın alma prosedürlerinin takip edilmesi durumunda ise gemi komutanları, gemi ihtiyaçlarını belirledikten sonra bu listelere verilen müteahhit tekliflerini gemi zabitanı huzurunda açarak gerekli belgelerle ya üst birim olan komodorluklara ya da doğrudan Bahriye Nezaretine karar verilmesi için gönderebilirdi. Taşrada komutanlıklara bağlı ambarlar da aynı yöntemle ikmal malzemelerini temin eder; dolayısıyla sözleşme şartlarına göre tedarikin gerçekleştirilmesini sağlardı.³⁰

Tedarik sözleşmelerinde yaşanan sorunlara geçmeden evvel hariçten tedarik örneği için İngiltere'den gerçekleştirilen bir gemi alımı örneği verilmiştir. İngiltere, modern Osmanlı bahriyesi için önemli bir gemi tedarikçisi konumundaydı ve Osmanlı donanmasına tamamıyla yabancılar tarafından inşa edilmiş bir gemi ihraç eden ilk ülkeydi³¹. Teknik parçalar ve çeşitli eşyalar bir yana yurt dışı tedarikinde en büyük orana sahip saha, gemi alımıydı. Modern dönemlerde İngiltere'den alınan gemilerin tedarik sürecinde görüldüğü üzere inşanın başlamasından deneme seyirlerinin sonuna ve gemiler teslim edildikten sonra garanti süreci sonlanana kadar

27 Gencer, *age.*, s. 30.

28 DTA., Muhasebe, 609/25, 18 Mart 1874.

29 DTA., Muhasebe, 1085/8, 15 Nisan 1888; 701/25, 21 Temmuz 1878; *II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nâzırı Hasan Rami Paşa ve Hatıratı*, haz. Osman Öndeş, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013, s. 230.

30 *Bahriye Kanunnâme-i Hümayunu*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1297, 2. báb.

31 Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması 1572-1923*, çev. Ahmet Maden, Sertaç Canpolat, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 321.

yapılan tüm işlemler, gemi satış şartnamelerine ve kullanım detaylarını içeren tarifnelere uygun olarak yapılmaktaydı.³² Garanti süreci içerisinde ortaya çıkan bir sorun ve bu sorunun giderilmesi için yapılacak harcamalar sözleşmelere göre müteahhit tarafından karşılanırdı. Gemide bulunan silah sistemleri için yazılan şartnamelerde ise gemiyle teslim edilmesi gereken tüm silahlar, yedek parçalar, aksesuarlar ve malzemeler açıkça listelenirdi. Geminin kullanım kitapçıkları, genel planları ve çizimleri de geniş kapsamlı yazılan bu şartnamelerde belirtilen sayı ve şekil şartlarına uygun olarak teslim edilmekteydi.

Hariçten tedarik işlemlerinde ayrıca bahriyenin atölye ve fabrikalarında kullanılacak imalat makinaları da sözleşme konusu olabilmekteydi. Fabrikalarda kullanılacak pres makinası ve hadde için Leeds fabrikatörleriyle, gümrük ve sigorta masrafı bahriye tarafından ödenmek üzere sözleşme imzalanmıştı.³³ Hadde tezgâhlarının makinalarının yenilenmesi için Londra'da bir müteahhitten yardım alındığı görülmektedir.³⁴ Hamburg'ta bulunan karbonit fabrikasına 1913 yılında torpil ve harp malzemeleri siparişi verilmiş ayrıca Froyd Krupp A. J. ve Deutsche ve Aufen Fabrikaları ile tedarik sözleşmeleri yapılmıştı.³⁵ Görüldüğü üzere hariçten tedarik sözleşmeleri farklı malzeme ve hizmetlerin satın alımlarıyla ilgili olduğu için özellikle XX. yüzyıl itibarıyla değişen kural ve prosedürleri içermeye ve bu nedenle sözleşme içerikleri çeşitlenerek detaylandırılmaya başlamıştı.

Tedarik Sözleşmeleriyle İlgili Karşılaşılan Güçlükler

Merkez tersane olan Tersâne-i Âmire ve taşra tersanelerinde bulunan ambarlarda istiflenen eşya ve malzemeler, bahriyenin tesislerinde üretilebildiği gibi kurum dışından olmak üzere müteahhitler aracılığıyla da tedarik edilirdi. Diğer bir ifadeyle stoklanan malzemelerin bazıları Tersâne-i Âmirede bulunan fabrika ve atölyelerde üretilir, bazıları ise ihale yöntemiyle dışarıdan temin edilirdi. Hangi yöntemle tedarik edildiğine bakılmaksızın bu işlemlerin büyük bir mali yönü bulunmaktaydı. Zira bahriye hazinesine

32 Şartname örneği için bk. *Specification of machinery (armament) for a first-class battleship for the Imperial Ottoman Government*.

33 DTA., Mektubi, 882/20-43, 30 Haziran 1894; 882/42-47, 10 Temmuz 1894; Muhasebe, 1409/4, 30 Nisan 1894.

34 DTA., Şura-yı Bahriye, 575A/1A, 28 Nisan 1904.

35 DTA., Divan-ı Harp, 136/6-7, 10 Şubat 1913; BOA., BEO., 4198/314820, 23 Temmuz 1913.

ait bütçelere bakıldığında³⁶ her bütçe kaleminin lojistik faaliyetlerle ilişkili olduğunu belirtmek gereklidir ki bu durum tedarikin başlı başına mali gücü gerektiren bir faaliyet olduğunu göstermektedir.

Tedarik sözleşmeleri bahriye hazinesinde bulunan mali evraklar nazarında incelendiğinde, sözleşme ödemelerinin yapılamaması nedeniyle çeşitli uğraşların verildiği görülmektedir. Örneğin sözleşme bedellerinin defaten ödenmesinden ziyade taksitlere bölünerek ödenmesi başta olmak üzere yeni ödeme yöntem ve kanalları ortaya çıkarılmıştır. Ödemelerini alamayan müteahhitlerin malzeme teslimatını yapmaması, eksik teslimat yapması veya sözleşme imzalanırken ödemelerini alacaklarına dair ek garanti talep etmeleri yeni ödeme yöntemlerini geliştiren en önemli nedenlerdendir. Zira müteahhitler ödeme alamadıklarında malzeme teslimini hemen kesmeseler de ödeme için verdikleri ek süre içinde ödeme yapılmadığında tedariki kesmişlerdir.³⁷ Bu verilen ek süre içinde işlemi takip eden birimler gelişmeleri Bahriye Nezaretine bildirirler ve kalan malzemelerin alınabilmesi için ödeme zorunluluğunu özellikle belirtirlerdi.

Gelirlerini zamanında toplayamayan bahriye hazinesinin, müteahhitlerin sözleşme ödemelerini temin etmek için çeşitli yöntemler denediği ve taksitli ödemeler, ödemenin diğer daire ve kurumlara havalesi, müteahhitlerin ödemesi zorunlu çeşitli vergilerle bahriye kurumlarından alacakları takas edilerek borçların kapatılması gibi yöntemleri kullandığı görülür.³⁸ Örneğin ödemesini alamayan bahriye et müteahhidi 1896 yılında bir dilekçe yazmış, bu dilekçesinde haftalıkları zamanında almadığı taktirde tayınatı keseceğini belirtmiş ve bu dilekçesine istinaden müteahhide olan borçların düzenli olarak ödenmesine karar verilmiştir.³⁹ Özellikle işe malzemelerinde müteahhitlerin tayınatları keseceğine ilişkin tehditlerinin ödemelerin yapılması sırasında işe yaradığı arşiv belgelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla gıda malzemelerinin tedarikinde sorun yaşanmaması için Bahriye Nezareti nezdinde büyük çaba sarf edilmekteydi. Bunun dışında bahriye

36 Bütçe örneği için; DTA., Muhasebe, 621/2, 9 Mart 1873; 2435A/1, 23 Ekim 1913.

37 BOA., BEO., 252/18858, 7 Ağustos 1893; 3413/255940, 13 Ekim 1908; 746/55924, 23 Şubat 1896; 3463/259686, 29 Aralık 1908; İrade Bahriye (İ.BH.), 8/1, 13 Şubat 1908.

38 DTA., Mektubi, 213/60, 27 Mayıs 1875; 6131/22, 21 Şubat 1880; BOA., BEO., 2605/195321, 12 Haziran 1905; 2632/197359, 31 Temmuz 1905; 2965/222331, 21 Aralık 1906; 1187/88971, 30 Ağustos 1898; BOA., Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 237/60, 19 Ekim 1861.

39 BOA., BEO., 737/55265, 3 Şubat 1896.

personelinin et ihtiyacının sağlandığı Kuleli, Delilbaşı ve İpsala kışlakları gibi meralar yetersiz kaldığında diğer müteahhitlerin kendi meralarını terk etmeleri istenebiliyordu. Özellikle kurulan komisyonlarda çeşitli yerlerde bulunan meralar incelenerek tedarik sahaları bu şekilde genişletilmeye de çalışılmıştır.⁴⁰ Tedarik süreçlerinde her ne kadar belirli bir düzen tesis edilmeye çalışılmışsa da gıda malzemelerine ilişkin bazı satın almalarda kalite ve hijyen hususunda sorunlar engellenememiştir.⁴¹

Bahriyede müteahhitlere olan borçluluk durumu XX. yüzyılın ilk yıllarında da artarak devam etmiştir.⁴² Ödemelerde gecikme yaşanmaması için garanti talep eden müteahhitlerin talepleri mümkün mertebe yerine getirilmeye çalışılmış ve banka garantileri dahi verilmiştir. Diğer taraftan Bahriye Nezareti genel fiyatların artışıyla birlikte müteahhit ödemelerini zaman zaman yükseltirken sözleşmeler imzalandıktan sonra oluşan makro iktisadi sorunların arttığı dönemlerde, fiyatlarda değişiklik yapılamayacağını da duyurmuştur. Bu durumda ortaya çıkan kâr ve zarar durumları sözleşme sahibi müteahhitlerin kendi idarelerine kalmıştır.⁴³

Tedârik sözleşmelerinde taraflar arası uyumsuzluklar olabilmekteydi. Nedensiz bir şekilde süreçleri sözleşmeye uygun yürütmeyen, eksik malzeme teslim eden müteahhitler olabiliyor ve bunlara karşılık bazılarında Bahriye Nezareti tarafından dava açılabilir ya da müteahhitlerden hatalarının yarattığı zararı karşılamaları bekleniyordu.⁴⁴ Bir başka örnek olarak sözleşme sahibi müteahhidin, Osmanlı Devleti ile devletlerarası siyasi bir sorun yaşayan ya da savaş durumunda olan karşı devletin mensubu olması durumunda, sözleşmenin feshi taraflar arasında tartışma konusu olabilmekteydi.⁴⁵ Müteahhitler ile nezaret arasındaki bu anlaşmazlıklardan ayrı olarak müteahhitlerin kendilerinin de sözleşmeden çekildikleri gözlemlenmiştir.⁴⁶

40 DTA., Muhasebe, 558/1, 7 Haziran 1869.

41 Yüce, *age.*, s. 100.

42 BOA., Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 251/123 30 Kasım 1907; BEO., 4253/318918, 27 Ocak 1914; 2142/160620, 16 Ağustos 1903; Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 141/77, 13 Haziran 1910.

43 Songur, *age.*, s. 461.

44 BOA., Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 707/29, 16 Mart 1914; DTA., Muhasebe, 579/13, 9 Ağustos 1870.

45 BOA., BEO., 3942/295624, 6 Ekim 1911.

46 BOA., BEO., 3676/275648, 14 Aralık 1909; 1125/84307, 17 Mayıs 1898.

Diğer taraftan kıtlık halleri tedarik sözleşmelerinin devamını etkileyen önemli konulardan biriydi. Kıtlığa giren ya da çeşitli nedenlerle ihtiyacın karşılanamayacağından ötürü kömür başta olmak üzere ikmal malzemelerinin harice satışı ve Osmanlı sınırlarındaki üretici kurumların yabancılar tarafından yönetimi zaman zaman yasaklanırdı.⁴⁷ Bu gibi durumlarda ikmal desteği için hariçten kaynaklar mümkün olduğunca kullanılmazdı. Ayrıca kıtlık içinde bulunan ikmal malzemelerinin yalnızca Tersâne-i Âmire ambarlarında istiflenmesi istenebilmekte böylece İstanbul Limanı ana nakliyat merkezi olarak taşradan gönderilen malzemelerin birikme noktası olabilmekteydi.⁴⁸

Dâhilden tedarikyanında bir tedarik yöntemi olan hariçten tedarik yöntemleri, bu şekilde azaltılmaya çalışılsa da tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Zira Osmanlı bahriyesi yabancı tersanelerden ve yabancı memleketlerde yaşayan müteahhitlerden hizmet ve malzeme almaya devam etmiştir. Yurt dışında bulunan müteahhitlerle yapılan anlaşmalarda bir aracı var ise satın alma işlemi tamamlandığında onlara da komisyon ödenmiştir. Her ne kadar dâhilden tedarik ya da yerli müteahhitler aracılığıyla tedarik ön planda tutulmuşsa da⁴⁹ bu durum Osmanlı bahriyesinin gelişen teknoloji karşısındaki konumu nedeniyle her nevi eşya ve malzeme için ya da onarım hizmetleri için mümkün olmamıştır. Modern çağın lojistiği endüstriyel üretimi gerektirdiğinden⁵⁰ teknoloji ve hızlı üretim becerisi önem kazanmıştır. Bu nedenle hariçten tedarik ve hariçten hizmet satın alımı Osmanlı bahriyesinde ihtiyaç duyulan bir unsur olmuştur. Buna rağmen XIX. yüzyılda dâhilde üretimin devam ettirilmeye çalışıldığı da görülmektedir. Özellikle Abdülaziz döneminde su gemisi inşası, istimbot inşası, namlu imalatı, mayın yapımı, gemi zinciri ve demiri imalatı, makina silindirlerinin imalatı gerçekleştirilmiştir.⁵¹ Ayrıca ihtiyaç duyulan kılıçların üretimi millî olanaklarla devam ettirilmiştir.⁵² Kırım Savaşı'nda İngilizler tarafından kurulan demirhanenin tezgâhları

47 BOA., BEO., 3232/242374, 21 Ocak 1908; DTA., Komodorluk, 3/2, 29 Ağustos 1900; DTA., Şura-yı Bahriye, 762/14A, 18 Ocak 1907.

48 DTA., Şura-yı Bahriye, 761/65A, 4 Eylül 1907.

49 DTA., Mektubi, 594/74, 23 Nisan 1889.

50 Jon Tetsuro Sumida, "Forging the Trident: British Naval Industrial Logistics, 1914-1918", *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, ed. John A. Lynn San, Boulder, Francisco 1993, s. 217.

51 Tuncay Zorlu, "Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği", *Türk Denizcilik Tarihi 2: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar*, ed. Zeki ve Lütfü Sancar, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.152.

52 DTA., Meclis-i Bahriye, 75/40A, 26 Haziran 1871.

demir eşya üretiminde kullanılmıştır.⁵³ Görüldüğü üzere, bahriye için ihtiyaç duyulan malzeme ve eşyaların üretimi için yerel olanaklar oluşturulmuş ve üretim devam ettirilmişse de yerli üretim miktarları ile çeşitliliği yeterli gelmediğinden dış alım artarak devam etmiştir.

Sonuç

İktisat bilimi, ihtiyaçların sınırsız olmasına rağmen kaynakların sınırlı olması karşısında kaynak kullanımının önemi üzerinde durur ve kaynakların uygun kullanımını gerekli görür. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı'nın bahri yönetiminde sınırlı olan kaynakların tedariki iktisadi zorluklarla dolu olmuştur. Osmanlı bahriyesinde ihtiyaç duyulan ara malların ve nihai ürünlerin tedariki, Bahriye Nezareti teşkilatı içerisinde üretim ve ihale usulüyle yerli ve yabancı müteahhitler üzerinden tamamlanmıştır. Malzeme, eşya ve gıda maddeleri, merkez ve taşrada bulunan ambar ve depolarda stoklanarak buralardan tüketim için ilgili birimlere dağıtılmıştır.

Hariçten tedarik metodunda bahriyede ihtiyaç duyulan ikmal malzemesi gerekli olan miktarla birlikte ilan edilir, bu ilana başvuran müteahhitlerin teklifleri toplanırdı. Bazı ilanlar için sadece bir teklifin verildiği durumlar da görülmüştür. Bu durumda yalnız o teklif değerlendirmeye alınır ve verilen fiyatın piyasa fiyatı olup olmadığına dikkat edilirdi. Her halükârda, sözleşmeye hak kazanan müteahhitler sözleşmede yer alan taahhütleri yerine getirmeye çalışırken Bahriye Nezareti de bu sözleşmelerin ödemelerini zamanında yapma sorumluluğunu taşırdı.

Bahriyenin tedarikçileri olan bu müteahhitler belirli malzemelerin ya da bölgelerin sürekli müteahhitleri olabileceği gibi gerekli durumlarda yeni müteahhitlerle de anlaşılırdı. Görüldüğü kadarıyla ödeme sorunları nedeniyle Osmanlı bahriyesinde müteahhitlerle yapılan anlaşmalar çok kolay yönetilememekteydi. Özellikle devletin ödeme aczinde olduğu durumlarda müteahhitler tedarik sözleşmesine istinaden ödeme garantisi için banka teminatı talep etmekteydi. Tarafların sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirememesi durumunda ya satın alma ilişkisi doğrudan kesilir ya da sorumlulukların yerine getirileceğinin yeniden beyan edilmesi gerekirdi. Sözleşme yükümlülüklerini tamamlayan müteahhitler, ödemeleri sürekli bir şekilde geciktirildiğinde yeni bir tedarik sözleşmesi imzalamaktan imtina

53 Nurcan Bal, "The Change in the Shipbuilding Technology in the Ottoman Navy in the 19th Century: The age of Steam-Powered Ships", *Seapower, Technology and Trade Studies in Turkish Maritime History Congress*, ed. Dejanirah Couto vd., Denizler Kitapevi, İstanbul 2014, s. 493, 494.

edebilirdi. Bu durumda mevcut borçların hemen ödenmesi gereği Bahriye Nezaretinin gündemine gelebileceği gibi müteahhitlerle ilgili sıkıntılı süreçlerin zorluklarıyla karşı karşıya kalınırdı.

Osmanlı Devleti'nin yaşıdığı ekonomik problemler nedeniyle Bahriye Nezareti ile müteahhit ilişkilerinin güçlü olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla modern Osmanlı bahriyesi, tedarik fiyatlarını belirlemede etkin bir g oluşturamamış ve tedarik süreçlerini ilgilendiren ihracat yasakları gibi birtakım talimatları her kesim tarafından hakkıyla uygulanmamıştır. Buna karşın müteahhitler daha fazla güç sahibi olarak malzeme ve eşya teslimatında etkili bir şekilde söz sahibi olmuşlardır. Bu nedenle tedarik sözleşmeleri imza altına alınırken ödeme ve teslimat koşullarını iyileştirmeye çabalayan müteahhitlerin bunu büyük ölçüde başardıkları anlaşılmıştır.

Kaynaklar

Arı, Kemal, “Yelkenliden Buharlıya Geçiş”, *Türk Denizcilik Tarihi 2: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar*, ed. Zeki ve Lütfü Sancar, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 3994/299550, 27 Ocak 1912.

Babriye Kanunnâme-i Hümayunu, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1297.

Babriye Nizamnâmesi 1849, çev. Sabahattin Öksüz, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, Ankara 1996.

Bal, Nurcan, “The Change in the Shipbuilding Technology in the Ottoman Navy in the 19th Century: The age of Steam-Powered Ships”, *Seapower, Technology and Trade Studies in Turkish Maritime History*, ed. Dejanirah Couto vd., Denizler Kitapevi, İstanbul 2014.

BEO., 1125/84307, 17 Mayıs 1898.

BEO., 1187/88971, 30 Ağustos 1898.

BEO., 2142/160620, 16 Ağustos 1903.

BEO., 252/18858, 7 Ağustos 1893.

BEO., 2605/195321, 12 Haziran 1905.

BEO., 2625/196845, 19 Temmuz 1905.

BEO., 2632/197359, 31 Temmuz 1905.

BEO., 2965/222331, 21 Aralık 1906.

BEO., 3232/242374, 21 Ocak 1908.

BEO., 3413/255940, 13 Ekim 1908.

BEO., 3463/259686, 29 Aralık 1908.

BEO., 3676/275648, 14 Aralık 1909.

BEO., 3942/295624, 6 Ekim 1911.

BEO., 4013/300934, 10 Mart 1912.

BEO., 4198/314820, 23 Temmuz 1913.

BEO., 4253/318918, 27 Ocak 1914.

BEO., 737/55265, 3 Şubat 1896.

BEO., 746/55924, 23 Şubat 1896.

Defterler, Muhasebe, 9968 Envanter Numaralı Mübâyaat Kontratı Defteri, 1885.

Defterler, Şura-yı Bahriye, 2461 Envanter Numaralı Levâzım Dairesi İlam Müsvedde Defteri, 1899-1900.

Dirkzwager, Jan M., "Fulton, Robert (1765-1815)", *The Oxford Encyclopedia of Maritime History*, ed. John B. Hattendorf, çev. Alexa Nieschlag, Oxford University Press, Oxford 2007.

Divan-ı Harp, 136/6-7, 10 Şubat 1913.

Gencer, Ali İhsan, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, Türkiye Denizciler Sendikası, Eğitim Dizisi-2, Kırıl Matbaası, İstanbul 1986.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 707/29, 16 Mart 1914.

Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ.), 183/59, 14 Nisan 1906.

Headrick, Daniel R., *Power over Peoples: Technology, Environments, and Western Imperialism, 1400 to the Present*, The Princeton University Press, New Jersey 2010.

II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nâzırı Hasan Rami Paşa ve Hatıratı "Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay'ın Tanıklığında", haz. Osman Öndeş, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013.

Islahat, 14/118, 24 Ağustos 1886.

İrade Bahriye (İ.BH.), 8/1, 13 Şubat 1908.

Komodorluk, 3/2, 29 Ağustos 1900.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 172/86, 30 Haziran 1893.

Meclis-i Bahriye, 52A/19A, 20A, 21A, 22A, 12 Temmuz 1869.

Meclis-i Bahriye, 53B/31A, 6 Haziran 1869.

Meclis-i Bahriye, 75/40A, 26 Haziran 1871.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 141/77, 13 Haziran 1910.

Mektubi, 213/60, 27 Mayıs 1875.

Mektubi, 594/74, 23 Nisan 1889.

Mektubi, 6131/22, 21 Şubat 1880.

Mektubi, 882/20-43, 30 Haziran 1894.

Mektubi, 882/42-47, 10 Temmuz 1894.

Muhasebe, 609/25, 18 Mart 1874.

Muhasebe, 1085/8, 15 Nisan 1888.

Muhasebe, 1409/4, 30 Nisan 1894.

Muhasebe, 2435A/1, 23 Ekim 1913.

Muhasebe, 558/1, 7 Haziran 1869.

Muhasebe, 579/13, 9 Ağustos 1870.

Muhasebe, 621/2, 9 Mart 1873.

Muhasebe, 636/38,41,43, 13 Mart 1877.

Muhasebe, 681/10, 16 Şubat 1880.

Muhasebe, 701/25, 21 Temmuz 1878.

Muhasebe, 826/3-4, 4 Şubat 1884.

Ön Tasnif, 30/419-2371, 19 Eylül 1902.

Panzac, Daniel, *Osmanlı Donanması 1572-1923*, çev. Ahmet Maden, Sertaç Canpolat, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 237/60, 19 Ekim 1861

Salnâme-i Bahri (Bahriye Salnâmesi), Matbaa-i Bahriye, Dersaadet 1307, 1308, 1310, 1311, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1326, 1328.

Songur, Funda, *Osmanlı Bahriyesinde Lojistik-İmkânlar, Kabiliyetler ve Üslerin Durumu (1867-1914)*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

Specification of Armament for A First-Class Battleship for the Imperial Ottoman Government, W.G. Armstrong, Whitworth & Co. Ltd. John Brown & Co. Ltd. Vickers Ltd., London 1911.

Specification of Machinery for A First-Class Battleship for the Imperial Ottoman Government, W.G. Armstrong, Whitworth & Co. Ltd. John Brown & Co. Ltd. Vickers Ltd., London 1911.

Sumida, Jon Tetsuro, "Forging the Trident: British Naval Industrial Logistics, 1914-1918", *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, ed. John A. Lynn, Boulder, San Francisco 1993, s. 217-250.

ŞD., 18/24, 26 Kasım 1912.

Şura-yı Bahriye, 319/162A, 2 Aralık 1888.

Şura-yı Bahriye, 575A/1A, 28 Nisan 1904.

Şura-yı Bahriye, 761/65A, 4 Eylül 1907.

Şura-yı Bahriye, 762/14A, 18 Ocak 1907.

Şura-yı Devlet (ŞD.), 8/7, 11 Kasım 1893.

Visual Arts, Sultan Abdul Hamid II Collection, Volume 27.

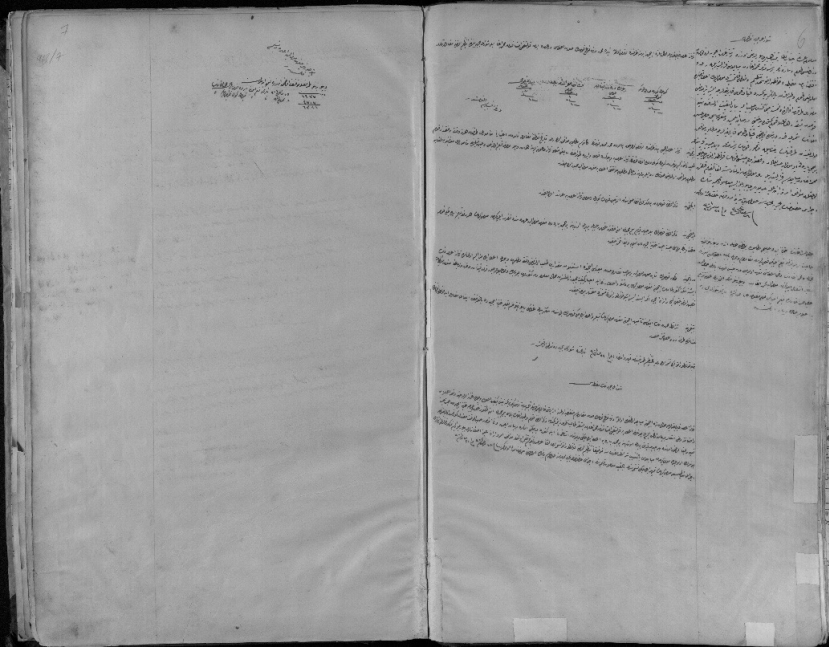
Visual Arts, Sultan Abdul Hamid II Collection, Volume 45.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 251/123 30 Kasım 1907.

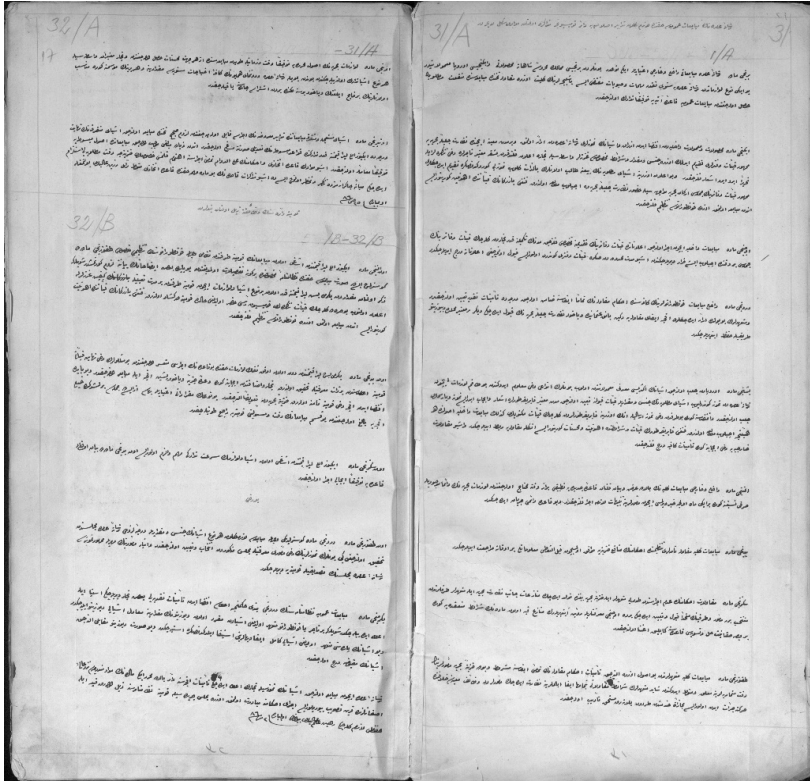
Yüce, Emin, *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyeli: Donanma Zabiti Emin Yüce'nin Hatıraları*, ed. Filiz Dıġırođlu vd., Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Zorlu, Tuncay, "Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği", *Türk Denizcilik Tarihi 2: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar*, ed. Zeki ve Lütfü Sancar, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009.

Ekler

DTA., Defterler, Muhasebe, 9968 Envanter Numaralı Mübâyaat Kontratı Defteri, s. 6 (Tedarik sözleşmesi örneğidir. Tersâne-i Âmire fabrikalarında kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan dört çeşit kumun özelliklerinden, işin hangi müteahhide kaç paradan ve hangi miktarlarda verildiğinden bahseden bu örnek bir mazbatadan, bir kontrattan ve bir müzekkireden oluşmaktadır. Ayrıca sayfanın sol tarafında sözleşmeye istinaden alınması gereken depozitonun iadesi hakkında bilgi bulunmaktadır).

DTA., Meclis-i Bahriye, 53B/31A (dahilden ve hariçten gerçekleştirilecek satın almalar hakkında bilgi veren bir layihadır. On bir maddelik bu belge Tersâne-i Âmir'e mübâyasasının ıslahı için hazırlanmıştır).

British Library (BL), Visual Arts, Sultan Abdul Hamid II Collection, Volume 45, s. 7 (Divânthane ve Kasımpaşa).

BL, Visual Arts, Sultan Abdul Hamid II Collection, Volume 27, s. 16 (İzmir Liman Ofisi)

